

VÁROSOK ÉS MŰHELYEK A SZÁZADFORDULÓN

A fenti című, az Építéstudományi Egyesület Századfordulós Építészeti Szakosztálya és az Ernst Múzeum által október 19-20-án megrendezett nemzetközi építészeti konferencia sikeresen zajlott le. Előadásai sok ismeretlen részletet tártak fel elsősorban a vidéki építész kismesterek munkásságából, akik ismeretlenek annak ellenére, hogy jelentősen kivették részüket a századfordulós városképek kialakításából. A külföldi előadók Bereg megye, Szabadka, Nagyvárad, Kolozsvár, Komárom, Fiume és Abbázia építészeti fejlődésének egy-egy fejezetét ismertették. Szinte minden ismertett kutatás annak további elmélyítését igényli, különösen vonatkozik ez olyan témákra, mint Ózd bányásztelepeinek kialakulása, Zielinszky Szilárd nemzetközi jelentősége, a századforduló vasöntészete. A kétnapos találkozón beugrásokra is sor került, programon kívül szerepelt Olajos Pálné beszámolója Schmahl Henrik életművére vonatkozó kutatásairól és Nagy Attila debreceni előadása saját városvédő tanulmányainak köréből. (Két fontos kötete jelent meg ebben a témában: Hogyan építkezget a DOTE, Püski 1997 és 1998, A láthatatlan Debrecen, saját kiadás, 1999 és 2000.) Álljon itt ízelítőül az előadások közül néhány összefoglaló, amelyek a résztvevők számára a konferencián átadott, 44 rövid tanulmányt tartalmazó, sokszorosított kötetben található:

SALY NOÉMI

„ÉN EGY NEMZETALKOTÓ ELEM VAGYOK, FIAM”

A magyar családok fényképes skatulyáit és levelesládáit éppoly gorombán tizedelte a történelem, mint magukat a családtagokat. Ritka, ha valahol maradtak régi papírok, és sajnos az is ritka, hogy a „semmi különöset” nem alkotó iparosok, földművesek, kereskedők alakját őrizgesse a hagyomány. Nálunk megőrizte: mind a tizenhat ük-, s a harminckettőből vagy huszonöt szépapám, -anyám nevét és a férfiak foglalkozását is tudom, lelkesen hallgattam a róluk szóló történeteket, s adom őket tovább. Ebben a szellemi és irathagyatékban fogok tallózni, most azokra emlékezve, akik a szó szoros értelmében építették a várost, s közülük is elsősorban ácsmester dédapámra.

Legkorábról ismert építő ősöm, ükapám, Franz Keiner morva pallér (1821-1887 előtt?) akkor került Pest-Budára, amikor a Lánchíd építéséhez toborozták a szakképzett munkaerőt. A szabadságharc leverése után – talán büntetésből? – tíz évig katonáskodott, majd egy szlovák falucskában feleségül vette a szászországi származású Draxler Teréziát, s visszatelepettek Pestre. Idősebbik lányuk lett főhősünk, Czipauer János dédapám második felesége. A teljes igazság kedvéért mondom el: első gyerekük, apai nagyanyám 1888-ban „balkézről” született, a frigy csak a kis Jani fiú érkezével törvényesített, nem 1887-ben, mint dédapa írja, hanem 1890-ben. (Ezért gondolom, hogy ükapám ekkor már nem

élt: egyébként nyilván szíjat hasít alkalmazottja, később cégtársa hátából, ha nem vezet időben oltár elé Terézkét).

A családi szájhagyomány szerint az „öreg Czipi” olyan épületeken is dolgozott, amelyek egyik anyai dédapám, id. Francsek Imre irányításával vagy tervei szerint valósultak meg, ejtek hát néhány szót róla és fiáról is. Id. Francsek Imre (1864-1920) a Közmunkatanács főmérnöke volt: mai szemmel nézve közepes, historizáló építész, akiből ha nem is tizenkettő egy tucat, de erkélyhordozó Atlaszai és gipsz-angyalkái nemigen rínak ki a budapesti bérpaloták szokványos díszei közül. Egyik-másik munkáját a korabeli ítések teli szájjal szidták: a Gellérthegy rakparti kerítése, lépcső-rendszere és támfala, de főként a Gellért-szobor mögötti kolonnád és a vízesés azonban mégis bevonult a város építészettörténeti értékei és a turisták fotótémái közé. A városligeti korcsolyacsarnokot és a szarvasi evangélikus „Új templomot” én kifejezetten szeretem. (Szeretném a Krisztina téri Budai Polgári Kaszinót is, ha nem fosztották volna meg minden hajdanvolt ékességétől, hogy párházzá alázzák, s mai komor rondaságában nem idéznék inkább a bakancsos munkásörök gyerekkorom kedvetlen félelmével figyelt jövés-menését, mint a kerületi iparosmulatságra igyekvő elsőbálos kislányok pirult izgalmát.) Dédapám 1909-ben megözvegyült, de öt gyereke (orgonasípok akkor 6-tól 18 évesig) csodálatos nevelőanyát kapott Bárczy István polgármester testvérhúga, „Lóri mama” személyében, s amikor 11 évvel később, 56 esztendősen, dédapám is meghalt, a Bárczy-család példás gondossággal egyengette tovább az árvák útját a diplomáig és házasságkötésekig.

A legidősebb fiú anyai nagyapám, ifj. Francsek Imre (1891-193?) ugyancsak építész lett, 1918 őszétől a főváros alkalmazásában. Jelentősebb munkái: kiállítási csarnok a Városligetben (1932); a Széchenyi-fürdő bővítése és strandja (1920); a Dagály utcai rendőrségi lakótelep. Nagyapa az 1929-es gazdasági válság idején tönkrement, és megélhetést keresve kapott az alkalmon, amikor felkínálták neki egy állami mérnöki állást Teheránban. Egy év múlva követte nagyanyám az édesanyjával és a két kislány. Nagyapám számos középületet, egyebek közt nagy vasútállomásokat épített Iránban, míg 1942-ben – magyar állampohársága, de talán főleg mérnöki szaktudása miatt – el nem hurcolták egy építkezésről a szomszédos olajkutak ellenőrzésére hivatott szovjet katonák. A továbbiakról csak annyit tudunk, hogy rabsága utolsó (?) két évét a kazahsztáni Szpaszkban töltötte, ahonnan 1953-ban egy állítólag szabaduló transzporttal elvitték, és attól fogva semmilyen hír nem érkezett róla: nem tudni, hol, mikor, miért halt meg. (A négy nő a háború kellős közepén hazatért Budapestre, a semmibe – de ez már egy másik történet; az, amelyben a nagyobbik lány, anyám megismerkedik Czipauer ácsmester legidősebb unokájával, s nemkülönben viharos kalandokban gazdag, ám tragikusan rövid közös életük egyik eredményeképpen én beszámolhatok mindezekről.)

Czipauer dédapa életéről meséljen ő maga. Ránkhangyott egy becses és mulatságos emlékiratot, amelyet 1920-ban, mint „köztisztelőben álló váci születésű polgár”, a Váci Múzeum-Egylet felkérésére írt. A szöveget az értelemzavaró hibák kivételével betűhíven közlöm. A terjedelem arányaiból jól látszik: a 48-as forradalom és szabadságharc (dédapa ekkor hét-nyolc éves kisfiú volt) nyolcvanesztendősen is szenvedélyes érzelmeket keltett benne. Nagy magyar volt, noha az emlékirat germanizmusaiából, mókás nyelvi fordulataiból sejthető: kétnyelvű közegben nevelkedett és élt egész életében. Szívet melengető az a büszkeség is, amivel a munkájáról beszél. Első házasságából született fiát is ebben a szellemben nevelte utódául. Az emlékiratban nem szerepel, de hadd tegyem hozzá: a *Budapesti Építő mesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ács mesterek Ipartestülete Évkönyveinek* tanúsága szerint nemcsak dédapa volt tagja a mestervizsgáztató, majd – harmadmagával – a munkavezetőket vizsgáló bizottságnak, hanem 1911-től László fia is „rendes tagja” az ipartestület előjáróságának, sőt a békéltető bizottságnak is. Dédapám emberi és polgári méltóságának legszebb bizonyítéka az a mondása, amelyet címül választottam, s amelyet hetvenegynéhány éve (ha nem régebben) idézget a család, látszólag tréfásan, de alapjában véve velőtrázó komolysággal, átruházva ezt az öntudatot és felelősségérzetet az újabb nemzedékekre.

Lássuk hát a „nemzetalkotó elem” emlékiratát:

A Váci Múzeum egylet tekintetes igazgatóságának, Vácz Születtem 1841. évi május hó 12-én Vácson, Alsóvárosban Fazekas utcába (kis köz sarkán állól nagyszüleim házában, melyet később Domaniczky ügyvéd pörölt el atyámtól).

Atyám: Czipauer Jakab váci ismert fiakeres (kinek családja Lipcse tájáról 1700 év körül vándorolt be Vácra). Anyám: Kiszváci születésű Kocsis Mária, kinek atyja ottani szállósgazda és háztulajdonos volt. Nagynéném: özvegy Mároki Jánosné.

Elemi iskoláim Vácson végeztem a boldogult emléktű Pless tanító vezetésével. Iskola társaim közül: Szekeres Rudolf, Krezsák, Bodendorfer, Franyó, Sztankovics János (váci takácsmester fia, ki alsónémedi jegyző lett), Hajdu János és Hajdu Károly (váci építőmester fiai) és Vilcsék József maradtak kedves emlékembe.

1847 októberben, az első magyar országai vasut vonal megnyílt – akkor atyámmal első ízben vonaton Vácra Pestre jöttem mint öt éves fiú és a primitív waggonba másfél óra alatt értünk be a fővárosba a mai nyugati pályaudvar akkor még kezdetleges fa épületébe. A fővárosban a forradalom szele akkor már észlelhető volt, – a nyugati pályaudvartól a mai Deák térig minden pusztaság volt, mai Kossuth Lajos-utca vöröstégla úttest és kis, keskeny földszintes házakból állott csupán. Akkori Pest jóformán csak a köfállal bekerített Belváros volt, melynek 1867 óta kiépítésében hasznos munkás tagja lehettem a közmunkáknak.

Az 1848 évi márciusi forradalom alatt Vácson tartózkodtam és a dicsőséges szabadság harciunkat, ugyanott végig éltem. A márciusi ifjak szabadságra hívó szavára az alsóvárosi plébános gróf Zichy Hippolyt (kinek én gyakran ministráltam) a megalakult váci nemzetőrséghez saját fülem halla-

tára gyakran tartott gyűjtő beszédeket, a zászlók által feldíszített Főtéren.

Mikor 1849 húsvét hétfőjén Hentzy osztrák tábornok 12.000 főre becsült osztrák hadtestével Vácot megszállotta, atyám mint nemzetőr élénk részt vett a hazafias mozgalmakban és Hentzy kiveretése előtti napon egy álrühás kémkedő honvédtisztet rejtett el nálunk (ki az éjszakát nálunk töltve) őt másnap hajnalban atyám kocsikon a városból kicsempészte. Ez azonnal Isaszeg felé jelentést vitt a magyar táborba, mire a diadalmas honvédek még aznap Hétkápolnánál megtámadták az osztrák sereget és atyám haza sietve újságolta, hogy fél óra alatt úgy megverik az osztrákot, hogy futni fog! Valóban akkor szemtanúja voltam a Nagy templomig tartó heves utcai harcoknak, de onnan vissza nem jöhöttem, mert az ütöközlet arlatt bennünket gyermekeket és nőket a nagy templomba bezártak. Mire két óra után este felé kijöttem, osztráknak híre se volt, Götz tábornok elesett (kinek a honvédek adta végtisztességén jelen voltam) – de sajnos halott valt jó nagybátyám Czipauer Ignác is, kit az osztrák katonák – egy cseh, Mayer nevű váci kőműves besűgására – (hogy nagybátyám az osztrákok futásakor mosolygott), Fazekas utcai udvarunkon agyonlőtték. Ugyanott aznap mikor az osztrák ágyuzta a várost, egy hatfontos ágyú golyó házunk udvarán falunkba bevágott, csupán kisebb kárt okozva. E hatalmas ágyú golyót atyám később házunkba befalaztatta, hol mai napig is ott kell lennie.

A diadalmas honvédek pedig követték a futó osztrákot. de sajnos 1849 augusztus 7-én megindult a balvégzet... A Csörögi-hegyen táborozó erős orosz csapatok kozák előőrsei a városból kikergették a hátramaradt honvédeket, és azok a megrémült polgárság zömével sietve menekültek... Magam is atyámmal, s egy Péntek nevű nemzetőrrel (váci hentes), ki később a Dunába ugrott) kocsin menekültem, anyám értékeinket a pinczénkbe befalazva, azokat őrizni visszamaradt. Sajnos hiába, mert a besűgókra pinczénk feltárták, onnan mindent elraboltak, hordóink fenekét a muszkák betörték, jó törökhegyi, csekei és cselőtet borainkat kiengedték. 6-8 napi szeker bolyongásunk után (miközben Püspökin tanúja voltam egy muszka csapat garázdálkodásának) vissza térünk a kifosztott és feldúlt városba, hol 3 órára engedélyezett szabadrablás alatt még a dunyhákból (pénzt keresve) a tollút is mind az utcára hányták, gróf Zichy Hippolyt hiába kért Paskievics orosz tábornoktól szerencsétlen városunknak kegyelmet, azt meg nem kapta, mert a futó németeket annak idején a kisváci asszonyok forró vízzel leöntötték. Losoncz mintájára bosszút akartak rajtunk is állani, és 7 napi garázdálkodás után kivonultak, holttestekkel borítva az utcák, megbecstelenített urinők és félig kifosztott házakat hagyva maguk után...

Aztán jött az abszolutizmus sötét elnyomó korszaka és vele vagy 60 ó-cseh bevándorolt család lóval, tehénnel, kiknek gyermekei velem is tanulva, jó magyarokká váltak és városunkba végleg letelepedtek.

1854 ben ács inas lettem és 1857-ben március 19-én (József napon) felszabadultam Pécs nevű váci ácsmesternél kinek utódja Kacsári Lajos lett. 1838 április 24-én (györgy napkor) bucsut mondtam örökre szülő városomnak és fájó szívevel, 17 éves fiatalasággal Pestre kerültem fel, bár keservesen kerestem, még az akkori olcsóság mellett is kenyere-

RÓZSA GÁBOR

A MAGYAROS SZECESSZIÓ
EGYIK TERMÉKENY ALFÖLDI MESTERE,
DOBOVSZKY JÓZSEF ISTVÁN ÉPÍTŐMESTER
FÉL ÉLETE (1882 - 1930)

met... Abban az időben dúlt az osztrák-olasz háború és télen sokad magammal bizony munka nélkül állottunk. 1861-ben az állványokról leesve jobb karom eltört és 6 hónapig fekiüdtem a Rókusba. Szorgalmam később siker koronázta, egy személyben mint ács, építő, pallér, majd 1869 óta mint vállalkozó építettem: Pesten magán házakat, melyek a kiegyezés után az 1873.-i bécsi krachig (devaluáció) lendültek fel. A Ferencz József takarékbani betétem is 60 %-ot vesztett ekkor és bizony kezdő tőkém ismét csak előről kellett kezdenem. A fellendülés 1869-ben kezdődött, mikor a budapesti (lóversenypályát építettem, ezt gyors egymásután követte a Harisbazár (melyet éveinkben utcának nyitottak meg). 1882-ben építettem az eperjesi Fekete Sas szállót, majd a szentesi megyeházat, a székesfehérvári és zágrábi laktanyákat összes ácsmunkálatait a váci Kobrak cipőgyárnak, a fővárosban sok magán köz és iskola épületet: a fasori evangélikus gimnázium és templom ács munkáit, a református egyház csömöri uti Konvent épületét, a budai tanító képzők házát, a háború alatt vagy kétszázötven barakot vidéken: Pécs, Mezőtúr, Hódmezővásárhely, Rákosszentmihály, Kaposvár stb. – és Isten segítségével magamnak is 8 házat. Mindezekben az ács, pallér, kőműves, építész munkákat mindig magam végeztem, igyekeztem és hála Istennek eredményesen, a Vácra magamba oltott becsülettel párosult élelmességgel, életemen át, a függetlenségi és 48-as eszmékkel hűven szolgálni.

Első feleségem Littomiczky Teréziát, Somogyban nőül vettem 1864-ben, kívül 22 évig tartó boldog házasságot éltem, annak 1886-ban bekövetkezett haláláig. E házasságomból 2 fű gyermek született, első 3 éves korában meghalt, második László jelenleg 54 éves és nyomdokaimba mint cégtársam 1897 óta ácsmester.

Második család alapításom 1887 október 15-én kezdődik, mikor is nőül vettem Keimer Teréziát Budapesten. ezen házasságomból 4 gyermekem született. Az első Erzsébet 31 éves, férjzett Saly Géznáné 2 gyermek anyja, második János műépítész, 30 éves, beosztva hadi mérnöki karnál főhadnagyként, házas, 2 gyermek atyja, a harmadik: Pál 28 éves könyvelő, nőilen, a negyedik: Endre 25 éves államnyomdai tiszviselő, nőilen.

1898 december 13-án alapítottam gróf Károlyi Sándor védnöksége alatt az „Ujpesti Polgári Hitelszövetkezetet”. Ott elnök és Ujpesten hosszú éveken törvényhatósági bizottsági tag voltam. Tagja vagyok 1870 óta a „Budapesti Építőmesterek, Ács és Kőfaragómesterek Ipartestületének” és abban azóta tevékeny részt veszek. Választmányi tagja voltam 20 éven át az „Ács mestereket képesítő Bizottságnak”, a VII. kerületi függetlenségi és 48-as pártnak több évtizeden át alelnöke, a „Budapesti Háztulajdonosok Szövetségének” 1915. évi megalakulása óta alelnöke, a „II. Rákóczi Ferenc társaság” régi választmányi tagja. stb. stb. Budapest, 1920. évi február hó 28-án

mély tisztelettel
Czipauer János
építőmester és vállalkozó
VII. Rottenbiller utca 39.

Nem engedett a negyvennyolcból! De alig élte túl, mert 1882. október 20-tól 1930. december 18-ig élt Szentesen, s így csak alig két hónappal hasított bele a negyvenkilencedikbe. Ha leszámítjuk a gyermekkor és a felkészülés összevissza kb. 25 évét, a Nagy Háború 5 évét, az alkotó korszak már csak alig 15 évnyi, vagyis hozzávetőlegesen másfél évtized. Még egy fél élet se.

Apja, József is Szentesen volt építési vállalkozó. Édesanyja Bárány Julianna, a család a szentesi Szent Anna rk. hitközség közelében települt. Tizenhárman voltak testvérek, építész fiuk az elsősülött, és azután még egy tucaton látták meg a napvilágot Csongrád vármegyházának szomszédságában, a Kurcaparti (Tóth József) utca letelején. A hét fiú és öt lány közül két tanár, két katona, két feleség, egy kőműves egy hivatalnok, egy rajzoló és négy építész lett. A gyermekekre hatással lehetett apjuk több nagy önálló vállalkozása, így az ókéskei és ráckevei református templomok építése, a szentesi vármegyház és a Petőfi szálló építkezése.

József István a helybéli oskolák elvégzése után – kiváló indítékokkal – a fővárosi felsőreál – (építő) – iskolát járta ki a legjobb eredménnyel. Hagyatékában megőrizte az „Éder tanár úr után...” való építészettörténeti vázlatait, Fölk Ernő alaktani jegyzeteihez készített rajzait, és a szintén építész Sándor öccsének lakóházépítési jegyzeteit Schodits Lajos építész igazgatótól. Véljük, hogy valódi érdeklődése is e témák körül összpontosult. 1902-ben végzett, a legjobbak között.

Apja vállalkozásaiban kapott munkát, de pár év múltán már kitekintése lett a pályázatokra, és 1907-től rendszeresen részt vett azokon: a vésztői községhez, óvoda és csendőrlaktanya pályatervét 1907-ben; a „Kádár-bérház” tervét Kun-szentmártonban 1907-ben (megvalósult); a dévai református templom 1906-ban kiírt pályatervével első díjat nyert, kiviteli tervét 1908-ig az összes részlettel elkészítette, a templom felépült; Medgyes Ágostai Evangélikus Főgimnáziumára pályatervet készített. Feltehetően nyert is, mert a főhomlokzat fotója fönmaradt a hagyatékában. Mezőtúr városháza; Hódmezővásárhely ref. templom; Kerekegyháza rk. templom; Kisvárda községgháza; Székelyudvarhely ref. főgimnázium; Karcag városi takarékpénztárának és Debrecen ref. templom pályatervei is mind 1907-ben datáltak. Ugyancsak 1907-ből valók Szentes városházának pályatervei, melyet kiváló rajzkészséggel cizellált, hiszen szülővárosa részére készítette. Természetesen ő sem lehetett a szülővárosában építész-proféta, hiszen gondoljunk bele, hogy akkor még csak 25 éves volt.

A türkevei fiú- és leányiskola pályatervére 1908-ban első díjat kap, és elkészítheti a kiviteli terveket. Valószínű, hogy a tervezői művezetés évekig lefoglalta. bár ugyan-ezekben az években foglalja le az egy fél életig való szerelem is. Menyasszonya, Polnik Viola majd 5 évig udvaroltatja